

4

2017

irodalomtörténet

iit

Balogh Piroska:
„Hát még egy
harmadik nincs:
aestheticice?”

Csörsz Rumen István:
A mesterkedő mester

S. Varga Pál:
Az otthonosság
(ars) poétikája

irodalomtörténet

98. ÉVFOLYAM (XCVIII.) • 2017 • 4. SZÁM

Főszerkesztő Kulcsár Szabó Ernő Felelős szerkesztő Eisemann György
Szerkesztőbizottság Gintli Tibor Szerkesztők Buda Attila
Margócsy István Reichert Gábor
Szilágyi Márton Kritika Bartal Mária



www.irodalomtortenet.hu



Az ELTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének,
a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának folyóirata.
Lapalapító: Magyar Tudományos Akadémia

SZERKESZTŐSÉG

Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A épület
telefon: (1) 4855-200/5113, 5366
e-mail: irodalomtortenet@folyoirat.elte.hu
Recenziós példányok és kritikák a szerkesztőségbe küldendők.
Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia,
a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány támogatásával.



KIADÓHIVATAL

Ráció Kiadó
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
telefon: (1) 321-8023
e-mail: racio@racio.hu, web: www.racio.hu
Felelős kiadó a Ráció Kft. ügyvezetője
Tördelés: Layout Factory Grafikai Stúdió
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* (www.mondat.hu)
ISSN 0324 4970

Ára számonként: 600 Ft • Előfizetés egy évre (4 szám): 2000 Ft •
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, illetve a kiadóhivatalban.
Megvásárolható a jobb könyvesboltokban,
illetve a Ráció Kiadó szerkesztőségében.

TANULMÁNYOK**KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT ARANY JÁNOS****BALOGH PIROSKA**

„Hát még egy harmadik nincs: aesthetice?”

A Széptani jegyzetek esztétikatörténeti olvasatai

419

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

A mesterkedő mester

Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben

432

SZILÁGYI MÁRTON

„van ott sokféle faj”

Arany János *Kisebb költemények* című, 1856-os kötetének keletkezése

450

PATAKY ADRIENN

A tőkharang

Az önreflexív szonett szerepe Arany Jánosnál és kortársainál

467

EISEMANN GYÖRGY

A zenei hang mint metafora Arany János költészetében

483

GERGYE LÁSZLÓ

Arany János és a skandináv irodalom

491

S. VARGA PÁL

Az otthonosság (ars) poétikája

Arany János: *A költő hazája – A tölgyek alatt*

497

KRITIKA**BUDA ATTILA**Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok, kritikák 1900–1911*, s. a. r. Hibsch

Sándor – Pienták Attila

504

B. KISS MÁTYÁS

Borbély András: *Visszateremtés.
Estétika és politika Szilágyi Domokos költészetében*

511

HEGEDÜS BÉLA

Steffen Martus: *Aufklärung. Das deutsche 18. Jahrhundert – ein Epochenbild*

517

MUNTAG VINCE

Shaun May: *The Philosophy of Comedy on Stage and Screen*

523

IN MEMORIAM

Kállay Géza (1959–2017)

526

SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Piroska, egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Csórsz Rumen István, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
Szilágyi Márton, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Pataky Adrienn, doktori jelölt (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Eisemann György, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Gergye László, egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
S. Varga Pál, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem)
Buda Artília, irodalomtörténész (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
B. Kiss Mátyás, egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Hegedüs Béla, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
Muntag Vince, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Dávidházi Péter, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TANULMÁNYOK

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT ARANY JÁNOS

BALOGH PIROSKA

„Hát még egy harmadik nincs: aesthetice?”

A Széptani jegyzetek esztétikatörténeti olvasatai¹

Az *Entwurf* címen ismert, 1849-es hivatalos állami tanterv² előírta, hogy a gimnáziumok és reáliskolák a nyelv- és irodalomtanítást a legfelsőbb osztályban alapvető esztétikai ismeretek oktatásával zárják. Az ennek alapján elkészített nagykörösi tanterv³ az alginmnazisták számára a grammatikai és stilisztikai ismereteket, a főgimnazisták számára a poétikát és az irodalomtörténetet írta elő tananyagként, és ezek lezárása után, az utolsó évben került sor a széptani alapismeretekre. Nagykörösi tanárként Arany János e tantervi változásoknak megfelelő tananyagot dolgozott ki, készített egy irodalomtörténeti jegyzetet, egy szöveggyűjtemény jellegű olvasókönyvet,⁴ és az utolsó évi esztétikaoktatás segítésére állította össze a *Széptani jegyzeteket*, melynek szövegét feltételezhetően 1859-ben zárta le. Az irodalomtörténeti és a széptani jegyzeteket 1910-ben,⁵ illetve 1934-ben⁶ Pap Károly adta ki először, részint Arany

¹ Jelen tanulmány a Nemzeti Kuratósi, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 119577. számú projekt támogatásával készült.

² *Entwurf der Organisation de Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1849, 144–145.

³ *Tudóstívtány a nagy-körösi hely. bitv. evang. főgymnasiumról 1853/54-ki tanévben*, szerk. WARGA JÁNOS, Szilágyi nyomda, Keskemét, 1854, 12.

⁴ A kéziratban maradt kötet rövid leírása: „Szilágyival egy közös munkába fogott Arany: egy magyar olvasókönyv szerkesztésébe, a első osztályok számára. Az első kötet, a melynek külön czíme volt: »Elbeszélés körtt és körtlen formában« már egészen elkészült. Hat részre volt bocszva a következő alcímekkel: 1. A nép-mese. 2. Mese, parabola, paranythia, allegória. 3. Monda. mythos legenda. 4.

Elbeszélés (szűkebb értelemben). 5. Hósköltemény. 6. Történet, emlékrájt, életrájt. Heckenasttal már meg is volt a szerződés a mű kiadására s január hóban beadták a kérvényt a műnek tankönyvvül leendő engedélyezése iránt, azonban fáradságuk kárba veszett, mert az engedélyt nem kapták meg.”

BANKÓ IMRE, *Arany János tanársága Nagy-Körösön*, SZILÁGYI SÁNDOR előszavával, Örtinger, Nagy-körös, 1897, 73–74. Az olvasókönyvvel kapcsolatos adatok és források rendszerezését lásd DOMOKOS

MARIANN – GURYÁS JUDIT, *Az Arany család mesekészíróitainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról*, Ethno-lore 2009, 16–24.

⁵ *Arany János magyar irodalomtörténete*, kiad. PAP KÁROLY, Franklin Társulat, Budapest, 1910.

⁶ *Arany János emlékkönyv*, II., *Arany széptani jegyzetei*, kiad. PAP KÁROLY, MTA, Budapest, 1934.

jegyzetei, részint a kompendiumot másoló egykori diákok kéziratok kópiái alapján. A harmadik fontos dokumentum, a Szilágyi Sándorral 1855-ben közösen szerkesztett olvasókönyv azonban nem kapta meg a helytartótanácsi engedélyt a nyomtatásra, szövegből mindössze az előszó maradt fenn.⁷ A kései, posztumusz publikálás ellenére a *Széptani jegyzetek* mégsem nevezhető hatás nélkül maradt, lappangó kéziratnak, hiszen Pap Károly kutatásai szerint még az 1870-es években is használták a Dunamelléki Egyházkerület gimnáziumaiban, Kőrösön, Halason és Pesten is, a korabeli kéziratok nyilvánosságban számos példányt keringtetett és maradt fenn.⁸ A *Széptani jegyzetek* nyomtatásban kiadott szövege a Pap által 1934-ben publikált első verzió után az Arany János kritikai kiadás 10. kötetében,⁹ majd a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó *Arany János tanulmányai* című, kétkötetes kiadványában¹⁰ került újra és újra a kulturális nyilvánosság elé. Az előbbi azért is kiemelendő, mert kommentáranyagában közli *Széptani előismeretek* címen annak a kéziratnak a szövegét, mely a *Széptani jegyzetek* előmunkálatának tekinthető, és részben Arany János, részben Szél Farkas kézírásában maradt fenn az utóbbi hagyatékában.¹¹ És bár igen sok Arany János-szövegelemzés használja és hivatkozza paragrafusait, Dávidházi Péter kritikatoréneti monográfiájának¹² is egyik legfontosabb pretextsusa, mégis Pap Károly szövegkiadást kísérő tanulmányánál¹³ részletesebb, alaposabb és frissebb, csak a *Széptani jegyzetekre* koncentrálnó szakirodalmi feldolgozás nem látott napvilágot. Jelen tanulmány sem vállalja fel a *Széptani jegyzetek* teljes körű újraolvasását, hanem e reménybeli újraértést hivatott elősegíteni annak bemutatásával, milyen esztétikaelméleti hagyományokhoz kapcsolódik vagy épp nem kapcsolódik Arany kompendiuma, és ez miért lehet érdekes részint az Arany-életmű, részint a magyarországi esztétikatorénét szempontjából.

Az eddigi szakirodalom a *Széptani jegyzetek* forrásaként a következő köteteket jelölte meg: Greguss Ágost, *A szépszézt alapvonalai*, 1849; Purgstaller József, *A szépszézt vagy eszthetica elemző módszere szerint*, 1852; illetve Joseph Mozart, *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der Gymnasien*, I–III, 1853–1854.¹⁴ A poétikai rész kapcsán három kötetet szokás megnevezni lehetséges kontextusként: Ballagi Mór, *Költészeti kézikönyv*, 1845; Tatay István, *Költészeti és szónoklati remekék*, 1846; Tooth István, *Költészet-tan kézi könyvül*, 1847.¹⁵ Ezek a kötetek tankönyvek, amelyek külön-

⁷ Az előszó közlését lásd ARANY János, *Prózai művek*, I., s. a. r. KERESZTURY Mária, Akadémiai, Budapest, 1962, 443–445.; ill. 623–624. (*Arany János Összes Művei*, 10.) (A továbbiakban: AJÖM X.)

⁸ PAP, *Bevezetés* = *Arany János emlékkönyv*, II., 24–25.

⁹ AJÖM X., 532–567, 631–662.

¹⁰ ARANY, *Tanulmányok és kritikák*, II., kiad. S. VARGA Pál, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012, 263–287.

¹¹ AJÖM X., 635–658.

¹² DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyti mestertünk. Arany János kritikai öröksége*, Argumentum, Budapest, 1992.

¹³ PAP, *Bevezetés*. Az Arany-szöveggel célzatosan foglalkozó másik hosszabb tanulmány jelen közlítésben kevésbé érdekes, mivel Földes Anna e kísérlete Arany művét a marxista esztétika keretei között kívánta méltatni: Földes Anna, *Arany János esztétikája*, II, 1953/3–4., 370–404.

¹⁴ GREGUSS Ágost, *A szépszézt alapvonalai*, Kisfaludy Társaság, Budapest, 1849; PURGSTALLER József, *A szépszézt vagy eszthetica elemző módszere szerint*, Hartleben–Sommer, Pest–Bécs, 1852.; JOSEPH MOZART, *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der Gymnasien*, I–III, Gerold, Wien, 1853–1854.

¹⁵ BLOCH [BALLAGI] Mór, *Költészeti kézikönyv vagy magyar költemények példagyűjteménye, a költészet fajai*

féle esztétikai irányvonalak sűrűségét csatornázzák be az esztétikai tudásközvetítés iskolai médiumaiként, éppen ezért önmagukban nem sokat árulnak el arról, milyen esztétikaelméleti tradíciókhoz kapcsolódik Arany írása. Az egyetlen nem tanúkönyvként íródott pretextus szigethi Warga Jánosnak, Arany nagykőrösi tanártársának a Magyar Tudós Társaság 1840-es pályakérdésére („Fejtessek ki a szépnak és fenségesnek elmélete, felvilágosítva az ebbeli bölcseletek’ [philosophemák] s a szépművészetek’ történetéből”) készült összefoglalása, amely a pályázaton 2. helyezést ért el, és minden valószínűség szerint Arany János is ismerte – ez a szöveg azonban végül nem jelent meg nyomtatásban, kézírata pedig mindmáig lappang.¹⁶

Az első támpontot az általuk közvetített hagyományok azonosításához a *Széptani jegyzetek* fejezetstruktúrájára adja.¹⁷ Az első, elméleti esztétikai rész mindössze 16 paragrafusnyi, a középpontjában álló fogalmak: a szép, a jó, az igaz, illetve a szép, a kellemes és a fenséges. Ehhez képest a második, úgynevezett alkalmazott esztétikát, azon belül is poétikát tartalmazó rész ennek kétszerese, 32 paragrafusból áll, és a paragrafusok maguk is hosszabbak itt. A tárgyalás menete a négy nagy műnemet (elbeszélő, lantos, tan-, és színi költészet) követi, ezen belül műfaji felosztást ad. Ha összevettük az olvasókönyvhöz készített előszóval a II. egységet, egyértelmű a megfélemltetés: ez a terjedelmesebb, letrő jellegű szakasz az olvasókönyvi mintaszövegek műfaji rendszerezését adja.¹⁸ Mivel az olvasókönyv előszava szerint „előképül Mozartnak a németajkú felgimnáziumok számára írt s a magas kormány által már el is fogadott tankönyvét vettük”,¹⁹ a szakirodalomban elterjedt toposz, hogy Arany műfaji rendszere leginkább Mozart kötetét követi.²⁰ Ártékintrve azonban a Mozart-kötet

szerint elrendezve, *költészet tanulók számára*, Kilián, Pest, 1845.; TATAY István, *Költészeti és szónoklati remekék, magyar prosodiatul. metrikával, s a költői és szónoki beszédnek és fajok rövid elméleti förlátogatásával*, Kilián, Pest, 1846.; TOOTH István, *Költészet-tan kézi könyvül*, Heckenast, Pest, 1847.

¹⁶ WARGA János műve FÖRIZS Gergely híra fel a figyelmet, a pályázat menetét és a szöveg keletkezésének körülményeit is ő tárta fel: FÖRIZS Gergely, *Határponton. A Magyar Tudós Társaság esztétikai pályázata 1840-ben*, It 2016/4., 403–420.

¹⁷ I. fejezet: 1. §. igaz, jó és szép; 2. §. a szépran; 3. §. szép tárgyak, ízlés, ítézet; 4. §. művészetek; 5. §. a szépet meghatározni nehéz; 6. §. a művészi szép meghatározása; 7. §. a szépnak különbségei; 8. §. a szépnak további különbségei; 9. §. a kellemesről. (annurthig, pulchrum); 10. §. a kellemes fokozatai; 11. §. a fenségesről. (erhaben. sublime); 12. §. tét -, idő -, s erőbeni fenségek; 13. §. a fenség és fokozatai; 4. §. értelmes, szemes, tragikum; 15. §. a neveltségéről; 16. §. vegyes fajok: szatira, humor; naiv; II. fejezet: 1. §. a széptan köre; 2. §. alak es tartalom; 3. §. alanyi és tárgyas költemény; 4. §. a költemények osztályozása; 5. §. elbeszélő költészet; 6. §. az elbeszélő költemény meséje; 7. §. népmese, monda, mítosz, legenda, rege; 8. §. hősköltemény vagy epopea; 9. §. az eposz kellékei. tárgya; 10. §. az eposz meséje, epizód; 11. §. az eposz hősei. jellemzés; 12. §. a csodálatos – machina; 13. §. költői elbeszélés. költői beszély; 14. §. regény, beszély; 15. §. ballada. románca; 16. §. lantos költészet; 17. §. a dal és ének; 18. §. óda es himnusz; 19. §. a rapszódia és dythiramb; 20. §. lírai epigramma; 21. §. elegia, heroida; 22. §. idill; 23. §. tanköltészet; 24. §. mese es rokon fajai; 25. §. költői levél; 26. §. szatira, epigramma és gnomon; 27. §. színi költészet; 28. §. drámai egység; 29. §. párbeszéd. magán beszéd. felosztás; 30. §. a színművek nemei. szomorujáték; 31. §. vigjáték; 32. §. nézőjáték.

¹⁸ Az olvasókönyv tervezett felosztása pontról pontra megegyezik a II. fejezet paragrafusaiával, vö. AJÖM X., 443–444.

¹⁹ Uo., 443.

²⁰ MOZART, I. m. Lásd a 14. jegyzetet. A Mozart-kötet mint mintá Pap Károly tanulmánya óta toposz az Arany-szakirodalomban (PAP, *Bevezetés*, 5., 7., 16–17).

struktúráját,²¹ egyértelmű, hogy ez a feltételezés ebben az értelemben nem állja meg a helyét, a két műfaji rendszerezés nyomokban sem emlékeztet egymásra. Úgy vélem, a mintakövetés ebben az esetben nem a struktúrára, hanem a szemléletre vonatkozott: a Mozart-kötet célja, hogy rövid leírások és azokhoz kapcsolt szemelvények, szövegpéldák segítségével felismerhető és rendszerezhetővé tegye a művegtípusokat a diákok számára. Egyfajta hermeneutikai segédlettel nyújt, mely míg Arany kötetében ki- zárólag a fikciós, úgynevezett szépirodalmi műfajokra terjed ki, Mozart könyvében sokkal szélesebb körét kanonizálja a szövegeknek, többek között az értekezés, a le- velet, vagy épp a zsurnaliszta műfajokat, mint a leírás (életkép) vagy a humorész- Arany kompendiumának második része tehát szemlélete és célkitűzése tekintetében valóban kapcsolódik Mozart kötetéhez, de továbbra is kérdéses, hogy műfaji rend- szerezésében milyen hagyományt követ. A szakirodalom által felvetett magyar poé- tikai rendszerezések közül most csak Tatay István szintén szövegyűjtemény jellegű kézikönyvét emelem ki, de a másik magyar poétikakötet vizsgálata is hasonló ered- ményre vezetne: van ugyan néhány átfedés, de struktúrájában lényegesen eltérő mű- fajai rendszerezésekről van szó.²² Tatay ugyan megjegyzi, hogy a magyar irodalomból vett szövegpéldák előtt álló „rövid leírásokat Szeberényi Lajos barátom írta össze leg- inkább Wolf után”²³ – ám ha elindulunk ezen a nyomon, és megnézzük Friedrich August Wolf (feltehetően róla van szó) göttingeni filológus ókortudományi alapokon kifejlesztett műfaji rendszerét,²⁴ újabb, egyébként a Tatay-szövegyűjtemény struk- túrájától is különböző rendszert kapunk.²⁵ Ha végigkérünk a számba vehető osztrák, német összefoglalásokon, Vischer és Fickler művein,²⁶ azt tapasztaljuk, hogy még az Aranytól látott struktúra négyosztatú alapja sincs meg ezekben a rendszerezésekben.

21. A) Prosa. I. Erzählend. Erzählung, Fabel, Didaktisches. Beschreibung, Hüförfisches. II. Abhandlung. III. Humoristisches. IV. Brief. V. Idylle, VI. Paromythie und Parabel. B.) Dichtung. a) Epifisches. Hel- dengedicht. Erzählung und Fabel. Allegorie, Parabel, Paromythie. Legende. Beschreibendes Gedicht. b) Dramatisches. Trauerpiel. c) Lyrisches. Ode. Lied und Liedartiges. Hymne. Allegorisches. D) Didaktisches, Epigrammatisches. E) Gemüthliche Dichtung. Humoristisches. MOZART, I. m.

22. Első nem, lant vagy dali költészet: A dal. Óda vagy ének. Hymnus vagy dicsének. Dirhyramb vagy vigalimdal. Rhapsodia v. rópdal. Románca vagy cselekvénydal. Elegia vagy szenvedék. Heroída vagy távszózat. Sonett vagy zengéslet. Lantú alakzatjátékok. Canata vagy zenedal. Második nem, epikai Bohózatú hősköltemény. Újabkori regény vagy regény. Rége. Beszély vagy novella. Harmadik nem, drámai v. színi költészet: Szomorújáték. Vigjáték. Daljáték vagy opera. Negyedik v. egyes nem. Tan- költemény. Feszt költemény. Költészi level. Mesei költemény. Allegoria, paramyth és parabola. Satyra vagy csalánzat. Epigramma vagy jelige. Paródia és travestia. Réjtvény. Harmadik rész, szónoklati irány: Egyházi beszéd. Politikai beszéd. Törvényszéki beszéd. Ünneplői beszéd. Elmélkedő, intő, buzdító beszéd. TATAY, Költészeti és szónoklati remekek.

23. TATAY István, *Előszó* = *Uő*, *Költészeti és szónoklati remekek*, oldalszám nélkül.

24. Friedrich August Wolf, *Vorlesungen über die Geschichte der Griechischen Literatur*, szerk. J. G. GÜRTHLER, Lehnhold, Leipzig, 1831. Wolf másik ide kapcsolható körete: *Encyclopädie der Philologie*, szerk. S. R. STOCKMANN, Gerig, Leipzig, 1845.

25. Dichtrunarten: A) Epos B) Didaktische Poesie C) Apologus oder die äsopische Fabel D) Lyrisches Gedicht (Hymnus, Die alexandrinischen Dichter, Melische Dichtkunst, Skholia, Iambus, Elegie) E) Dramatische Dichtkunst (Tragödie, Drama Satyricum, Komödie) F) Idylle G) Epigramme H) Xenophanes. WOLF – GÜRTHLER, I. m.

26. Friedrich Theodor Vischer, *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen*, I–III., Mäcken, Stuttgart, 1847–1858.; Franz Fickler, *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst*, Heubner, Wien, 1830.

Visszatérve a magyar forrásokhoz, közismert, hogy a piarista Purgstaller József tan- könyvéből²⁷ az első részben több definíciót is átvett Arany, például a kellemes és a fen- séges egyes vonásai kapcsán.²⁸ A műfaji rendszertük esetében is erős a hasonlóság, amennyiben Purgstaller is a négyes lantos, tan-, elbeszélő és színiköltészet felosztást hozza, csak más sorrendben.²⁹ Az alosztályoknál a hasonlóság mellett vannak kisebb eltérések is, például Aranynál az elbeszélő költészet alfajai: *népmese, monda, mítosz, legenda, rege, epopoéia, hősköltemény vagy eposz, költői beszély, regény, beszély, ballada, románca* – Purgstallernél: *költemények, hősköltemény, költői elbeszélő, regény, beszély, ballada, románca, legenda, idyll, rege, monda, mese*; vagy a lírai költészet alfajai Arany- nál: *dal és ének, óda és himnusz, rapszódia és dythiramb, lírai epigramma, elégia, heroída, idyll* – Purgstallernél: *dal, elégia, óda, himnusz, heroída, rapszódia*. Jól látható, hogy a sorrendi változtatások mellett csak néhány pontban van eltérés. Arany jegyzete és Purgstaller tankönyve között tehát szoros rokonság tételezhető – kérdés azonban, hová vezetnek e rokon szálak, hiszen egyértelmű, hogy az osztrák-német tankönyv- és kézikönyvekben ez a bizonyos négyosztatú műnemi tagolás nem jellemző. Más- honnan azonban ismerős lehet e négyes rendszer:

Ugyanis valamennyi poéta vagy történetmondóként saját személyében mesél el egy történetet, ihlettel elragadva a Műzsák által; vagy mintegy festőként jelenít meg tárgyakat és személyeket; vagy zenész módjára a lélek érzelmeit ingerli, és dalol; avagy tanítóként és oktatóként az igazságot tanítja. Ezek, úgy vélem, az igazi, hiteles poéta szereplehetőségei. Midőn elbeszél, a fülelkehez szabja magát; mikor fest, a szemekre hat; mikor dalol, szíveket és lelkeket mozgat meg; mikor pedig tanít, az észet és az értelmet befolyásolja: az embernek nem lehet semmi- lyen egészséges része, semmilyen nemesebb érzéke, ami a poéta számára meg- közelíthetetlen. Vagy hallgatóvá, vagy nézőivé tesz bennünket; vagy érzelmeinket korbaesolja fel, vagy az okulásra vesz rá; hatalmában vannak füleink és szeme- ink, szívünk és elménk egyaránt: saját működésével mutatja meg a poéta, hogy más az elbeszélő költészet, más a színházi, avagy drámai költészet, más a lírai költészet, és más a tanító költészet. Íme a poétika valamennyi része!

Ez az indoklás, amely érveit tekintve is megegyezik Arany és Purgstaller műnemi felosztásával, Szerdahely György Alajos 1784-es, az elbeszélő költészetet áttekintő kötetének bevezetőjében olvasható,³⁰ és megelőzi egy hosszabb áttekintés arról, kik és hogyan osztották fel korábban és egykorúan a költészetet. Szerdahely az említett felosztásokról (Bacon, Scaliger, Barreaux stb.) eltréően, azokkal részben vagy egész-

²⁷ PURGSTALLER, I. m.

²⁸ Lásd PAP, *Bevezetés*, 9., 14–15.

²⁹ I. Lantos költészet: dal, elégia, óda, himnusz, heroída, rapszódia. II. Tanköltészet. III. Elbeszélő köl- tészet: hősköltemény, költői elbeszélés, regény, beszély, ballada, románca, legenda, idyll, rege, monda, mese. IV. Színiköltészet: színmű, szomorújáték, vigjáték, vegyes nemek, dalmű. PURGSTALLER, I. m.

³⁰ SZERDAHELY György Alajos, *Prooemium* = *Uő*, *Poesis narratiua ad aesthetica seu doctrinam boni gustus conformata*, Typ. Universitatis, Buda, 1784, oldalszám nélkül. (Saját fordításom – B. P.)

ben vitatkozva állította fel a saját rendszerét. Az előadásjegyzeteikből kivilágtítjuk, hogy Szerdahelyt követően Julius Gabelhofer,³¹ majd Schedius Lajos János³² is e műfaji rendszer alapján tartotta az egyetemen a speciális esztétikai óráit, Schedius feltehetően még saját tankönyvének³³ 1828-as megjelenése után is – azaz a négyosztátú rendszer jelenléte folyamatos volt az esztétikaoktatásban. Ezen a ponton a fenti összefüggés a Schedius-recepció szemponijából is revelatívá válik. Felmerül a kérdés ugyanis, hogy ha egyszer rendelkezésre áll egy ilyen jól kidolgozott, korszerű, eredeti koncepciót kínáló magyarországi esztétikai kézikönyv, mint Schedius 1828-as *Principia philocaliae* köteté,³⁴ vajon a tankönyvírók, akár Purgstaller, akár Arany miért nem használják azt. Purgstaller tankönyvének szakirodalmi részében hivatkozik is Schediusra,³⁵ tehát még az sem feltételezhető, hogy nem ismerte – az a szakirodalmi magyarázat pedig, miszerint a kötet latin nyelve miatt nem gyakorolt hatást,³⁶ egy piarista szerzetes esetén megint csak vajmi kevésbé valószínű. Viszont Schedius esztétikaelmélete, bármennyire eredeti és sajátos koncepció is, általános elméleti esztétikai koncepció, schellingianus alapon. Remek antropológiai alapú elképzelést nyújt a szépség mibenlétéről, de semmilyen támpontot nem ad arra nézvést, hogy erre a rendszerre hogyan lehetne egy irodalomesztétikai műfaji struktúrát alapozni. Schedius a későbbiek során ad az elméleti esztétikájára alapozott társadalomelméletet,³⁷ de egyetlen írásában sem kísérel meg speciális, az egyes művészeti ágakra vonatkozó további kidolgozását rendszerének. A középfokú oktatásban így, a már említett leíró-hermeneutikai célzat, és az egyértelmű irodalomesztétikai preferencia miatt, Schedius elmélete lényegében használhatatlannak bizonyult: Arany szerint ugyanis „oly alkalmazott aesthetica, mely minden művészetre kiterjed, vagy oly theoretica, mely csupán szemlélődéssel lakik jól, nem ilyen korú és olvasottságú ifjakhoz való. A szókat betanulhatná, de az értelem éhen maradna.”³⁸ Ezzel szemben Szerdahely adott irodalomesztétikát, és műfajelméleti rendszere a felsőoktatásból a középfokú oktatás rendszerébe is igen hamar utat talált: Greguss Mihály Wilhelm Traugott Krug és Friedrich Bouterwek alapján összeállított esztétikaelméletére ugyancsak a Szerdahely-féle négyes műfaji rendszert telepítette rá középiskolai tankönyvében

³¹ Julius Johannes Gabelhofer 1790 és 1792 között volt az esztétika helyettesítő professzora a pesti egyetemen. Előadásjegyzeteinek kommentált kiadása: Kiss Béla, *Julius Gabelhofer esztétikai előadásai a pesti egyetemen (1791)*, Lyubus 2011/11., 259–317.

³² Schedius Lajos János 1792 és 1842 között volt a pesti egyetem esztétikaprofesszora. Kiadott előadásjegyzetét lásd BALOGH Pirokska, *Doctrina pulchri. Schedius Lajos szépiáni írásai*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2005, 33–244.

³³ SCHEDIUS Lajos János, *Principia philocaliae seu doctrinae pulchri*, Hartleben, Pest, 1828. Magyar fordítását lásd BALOGH, *Doctrina pulchri*, 253–380.

³⁴ Lásd az előző jegyzetet!

³⁵ PURGSTALLER, I. m., 75.

³⁶ A Toldy Ferenc által megfogalmazott, és utána a szakirodalomban elterjedt roposzról lásd BALOGH Pirokska, *Arvs scientiae. Közéltételek Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaiból*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2007, 16–19.

³⁷ Schedius társadalomelméletéről lásd BALOGH Pirokska, „*Coniunctio interna organica*”. *Schedius Lajos állam- és társadalomelmélete a korareformkorból*, Századok 2004/5., 1229–1253.

³⁸ Idézi PAB, *Bevezetés*, 15–16.

1825-ben.³⁹ Azaz Purgstaller, illetve Arany nem is biztos, hogy közvetlenül Szerdahelyről vették át a négyes műnemi alapú irodalomesztétikát, hanem akár a Greguss Mihály-kézikönyv, vagy épp Schedius előadásainak közvetítésével. Arany esetében azonban, aki a 18. századi írott kultúrát kiválóan ismerte, a Szerdahely-kötet közvetlen ismerete sem zárható ki. Erre vall az az apró érdekesség, hogy a *Szépiáni jegyzetek* I. elméleti esztétikai részében, melynek alapfogalmait Arany egyértelműen Greguss Ágost 1849-es munkájából veszi, 5. §-ként beiktat egy olyan szakaszt, melynek a következő címet adja: *A szépet meghatározni néhez*. Ennek első bekezdése így hangzik:

Mi legyen a szép? a tárgylagos szép? – E kérdés sokat fárastá az esztétikusokat anélkül, hogy kimerítő és általánosan elfogadott értelmezést bírtak volna adni a szépről. Némelyek azt állítják, hogy a szépet lehet érezni, de meghatározni nem lehet. Mások különböző meghatározásokkal álltak elő, melyek a valót kisebb-nagyobb mértékben megközelítik, de teljesen ki nem mértik.⁴⁰

Ez egy nem szokványos fejezet, főleg nem egy definíciókat kínáló, dogmatikus tudásátadást célzó tankönyvben. Hasonlóval az átnézett német és magyar tankönyvek és kézikönyvek közül eddig csak Szerdahelynél találkoztam, a *Hogy mi szép, igen nehéz kérdés* című fejezetben:

Valójában mi szép, mit értünk ezen az elnevezésen, honnan, milyen adottságokból kell konstituálnunk a szépséget? – mindez benne foglaltatik a filozófiában. Sok dolog szépségét könnyen megérezzük; ugyanis rögvést amikor füleink vagy szemünk elé kerülnek, vagy érzelmi képességünkkel megismerjük őket, megindulunk lelünkben, és magunkban némán az alkotójukhoz kiáltunk; sőt, gyakorta magunkról megfejtkezve fel is kiáltunk: szép! jó! igaz! Megjelenési formái egyfajta csábító gyönyört sugároznak, ami érzékeinket és szívünket simogatja, és az egész embert egyfajta mágiikus erővel édesen vonzza; de a szépség világos és érthető képzetét és ismeretét létrehozni igen sok böics kísérlete meg, sikertelenül.⁴¹

Mindkét szöveg a szépség érzékelésének és meghatározásának problematikáját írja körül, hasonló érvekkel, ráadásul a Greguss Ágost-kötetben, illetve a *Szépiáni jegyzetek*ben egyaránt meghatározó szép-jó–igaz platóni fogalmi hármassága szintén felbukkan az előbbi Szerdahely-idezetben. Mindehhez hozzátehető, hogy a *Szépiáni*

³⁹ Greguss Mihály, *Compendium aestheticae, usui auditorum suorum elidit*, Cassovia, 1826; két nyelvtű kiadása: Greguss Mihály, *Az esztétika kézikönyve. Compendium aestheticae*, ford. POLGÁR Anikó, Kalligram, Pozsony, 2000. Bouterwek és Krug hatásától lásd BALOGH Pirokska, *Kérdések és lehetőségek a 18–19. századi soknyelvű magyarországi esztétikai terminológia kutatásában = Nunquam autors, semper interpres. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, MTA BTK ILL. Budapest, 2016, 347–389.

⁴⁰ AJÖM X., 534.

⁴¹ BALOGH Pirokska, *Szerdahely György Alajos esztétikai írásai. I. Aesthetica (1778)*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012, 54.

előismeretekben Arany János egy olyan felosztást alkalmaz a szépség általános meghatározása kapcsán, amely a *Széptani jegyzetekben* majd jelentősen átalakul. E szerint a felosztás szerint a szépség egyik neve a kellemes, melynek forrásai az összhang, a változatosság, a nyugalom, a mozgás, a gömbölydedség, valamint az elevenséget adó hangok és színek. Ezek a címszavak lényegében Szerdahely esztétikájának kulcsfogalmai, amelyeket itt látnivalóan nemcsak ismer, de lényegesen is tart Arany János, később pedig ezt Greguss széptana hatására módosítja majd.⁴² Mindezek alapján már megfogalmazható az a sejtés, hogy Arany János *Széptani jegyzetei* az eddig feltételezettnél sokkal erőteljesebben, és nem kizárólag Purgstaller és Greguss Ágost művéhez kötődve ágyazódnak bele a magyarországi esztétika hagyományába.

Ugyanakkor Greguss Ágost *A szépszéztet alapvonalai* című munkája,⁴³ mely a *Széptani jegyzetek* első nagy fejezetének kétségtelenül legfontosabb pretekstusa, olyan európai esztétikatörténeti hagyományokat is közvetít Arany felé, amelyek jelenlétét eddig nem vizsgálta a szakirodalom. Kiváló példát kínálnak erre a fenségesről szóló passzusok. A fenséges sajátságai, illetve a térbeni, időbeni és az erőbeni fenség felosztása Greguss kötetében is megvan.⁴⁴ Ugyanakkor Greguss alig hoz ezekre példákat, ezzel szemben Arany igen. A példaként jól látható egyfajta kettősség: előbb úgy mond egyetemes példák következnének, a végén megtoldva egy-egy sajátságos magyar példával. Például:

Az erőbeni fenség kétféle: anyagi és szellemi. Anyagi erőt mutat pl. egy tengeri vész; szellemi erőt az ellenség közé visszatérő Attilius Regulus, a mérégivó Sokrates; a Róma szabadságát túlélni nem tudó Utricai Cato; egy Leonidas, egy Zrínyi stb.⁴⁵

Mivel néhány példa (Attilius Regulus, rhodosi kolosszus) Purgstallernél is felbukkan, Pap Károly azt feltételezte, az ő könyvét használta Arany kiegészítésképp, és innen vette a példáit is. Ugyanakkor feltűnő, hogy Arany írása egészen sajátos, és a későbbi tragikum-vita szempontjából is igen jelentős módon a fenséges esztétikai minőségét összekapcsolja a tragikummal, és egy sok szempontból híressé vált definíciót is ad rá:

A tragikum ama nemes küzdelmet mutatja, mikor az egyén, az egyes ember felátámad mintegy a világrend, a dolgok természetes folyása ellen; egyszerűen küzd egy darabig, de nem változathatván meg a világ folyását; nem akaszthatván meg (mint Hamlet mondja) a világ kerekét, utójára elbukik, s míg bukásában szánjuk, nagyságában gyönyörködünk.⁴⁶

A fenséges és a tragikum illetően való összekapcsolása, és a tragikum itt olvasott meghatározása azonban sem Gregussnál, sem Purgstallernél nem található. Megtalálható viszont, mégpedig az Arany-szövegben sorakozó példákkal együtt Franz Ficker *Aesztetik*

⁴² AJÖM X., 636–637.

⁴³ GREGUSS, *A szépszéztet alapvonalai*.

⁴⁴ Uo., 16–22.

⁴⁵ AJÖM X., 539.

⁴⁶ Uo., 541.

oder Lehre vom Schönen und der Kunst című, 1830-ban majd többször is kiadott egyetemi tankönyvében.⁴⁷ 1825 és 1848 között ugyanis a cseh származású tudós a klasszika-filológia és az esztétika professzora volt a bécsi egyetemen, és ezen tevékenységének támogatására készítette a fenti, igen jól tagolt kötetet, melynek hangskája a speciális, azaz az egyes művészeti ágak külön szabályait taglaló esztétikaelméletre esett. Népszerűségét jelzi az az Österreicheische National Bibliothekben található díszes kézirat, melyet Heinrich Hauschka készített, 1849-ben, Pesten, az elkörtáját nem épp esztétikát célzóként fáradozó Ferenc Józsefnek ajánlva, és amely a *Die Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihrem ganzen Umfange* címet viseli.⁴⁸ Ez a derék kapitány, aki mellesleg a bölcsészettudományok doktora is volt, A/3-as méretű, kalligrafikus táblázatokban foglalta össze és tette átláthatóvá Ficker rendszerét. Ez a sajátos, már-már laikusnak mondható jegyzet jól mutatja a Ficker-kötet széles és meghatározó tudományterjesztési spektrumát. Purgstaller és Greguss Ágost kötetét egyébiránt ugyanancsak nagyon erőteljesen támaszkodik Ficker esztétikájára, helyenként jól felismerhetően fordítják-kivonatolják azt – ennek vizsgálata azonban külön tanulmány tárgya lehetne, annál is inkább, mert felvehető, hogy az ifjú Greguss Ágost fordulata, aki a bécsi egyetemre orvosi tanulmányok céljából ment ki, de egy év alatt úgy döntött, bölcsész és tanár lesz inkább, Ficker hatásához köthető. Akárhogy is, úgy tűnik, Ficker könyve Arany kezében is megfordult, hiszen mind példái egy részét, mind pedig a tragikum–fenséges-kapcsolatot innen meríthette – és ennek nyomán úgy gondolom, a magyarországi tragikumvita pretekstusai között az eddigénél jóval nagyobb szerepet kellene szánni Ficker elméletének és Aranya gyakorolt hatásának is.

A Greguss által Arany felé közvetített hagyományok között persze lehetne még szólni Friedrich Theodor Vischer *Aesztetik oder Wissenschaft des Schönen* című, hegeliánus esztétikájáról, aki a zürichi politechnikum tanáraként állította össze e kézikönyvet,⁴⁹ illetve Henszlmann Imre műveiről,⁵⁰ akit Greguss meglepően gyakran idéz, és akinek írásait Arany – legalábbis Korompay H. János *Egyéni és eszményi* kapcsán végzett kutatásai szerint⁵¹ – jól ismerte. Ez azonban túlmutatna jelen vizsgálat keretein.

Zárásként azt szeretném bemutatni, hogy ez a csupán részben feltárt elméleti esztétikai hagyománykomplexum milyen módon hatott az Arany-életműre, azaz mielőtt „Das Tragische ist also verwandt mit dem Erhabenen, und zwar mit dem dynamisch- oder intensiv Erhabenen. Auch bei jenem kämpft die Sinnlichkeit mit einer höhern, dem Leidenden eigenen Kraft (Vernunft/ Willensfreiheit/ Glauben). Die Folge davon und ebenfalls ein Charakterzug des Tragischen ist also eine ähnliche Mischung von Lust und Unlust. Diese entspringt aus dem sympathischen Gefühl der Mängel und Qualen der Sinnlichkeit, jene theils aus der Vorstellung einer höhern Kraft in dem Leidenden selbst (die ihn auch dann noch moralisch siegen läßt) wenn er physisch untergeht, so wie aus dem lebendigen Gefühl dieser Kraft in der Menschennatur überhaupt, theils aber auch aus der Vorstellung unserer eigenen Sicherheit. Der Gemüthszustand, den das eigentlich Tragische bewirkt, ist: Furcht, Mitleid, verbunden mit dem erhebenden Gefühl von der Kraft der Willensfreiheit. Der Totalindruck des Tragischen muß also erheben seyn.” FICKER, I. m., 54.

⁴⁸ HEINRICH HAUSCHKA, *Die Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihrem ganzen Umfange*, kézirat, Österreicheische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. Ser. n. 4146.

⁴⁹ VISCHER, I. m.

⁵⁰ Henszlmann életművéről lásd Széles Klára, *Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikai gyakorlata*, Argumentum, Budapest, 1992.

⁵¹ KOROMPAY H. János, *Az „Egyéni és eszményi” szerzősége és forrásai*, Magyar Könyvszemle 1993/4., 383–403.

lyen hatással lehetnek az ezirányú kutatások az Arany-poétika értelmezésére. Úgy tűnhet ugyanis, hogy Aranya e teoretikus szövegek elsősorban elvi síkon harottak, egyfajta elméleti háttérműveltséget adtak számára. Ugyanakkor már az előző példák, illetve Arany olvasókönnyves próbálkozása is mutatta, hogy számára az esztétikaelméleti kategóriák szigorúan szövegekhez kötve, mintegy a szöveghermeneutika és a szövegalkotási folyamat részeként nyertek értelmet. Ezt támasztja alá az a különös kitétel is, amely a *Szeptáni jegyzetek* 3. §-ában szerepel: „Ha izlésünket annyira kifejtettük, hogy nem csak megérezzük a szépet, de az okát is adhatjuk, miért szép s a szép tárgyak közt esek megkülönböztetést tehetünk, akkor izlésünk már ítésetté (kritika) magasult.”⁵² Sem a korábbi magyar, sem az osztrák–német szerzők műveiben nem jellemző olyan kitétel, amely az esztétikaelméletet ilyen direkt módon összekapcsolná a kritikai gyakorlattal. Ez nem véletlen: az esztétika a Habsburg birodalom oktatási rendszerében a 18. században azzal a célzatossággal jelent meg, mint művelt, sokoldalú, ugyanakkor engedelmis állampolgárokat formáló tudomány, amely az ízlést, és nem a kritikai érzéket fejleszti.⁵³ A *Szeptáni jegyzetek* azonban az esztétika révén egyrészt hermeneutikai eszközt akar adni a diákok kezébe (a műfajelmélettel), másrészt az általános esztétikai alapelvek révén alkalmassá kívánja őket tenni az írzési tevékenységre, azaz kritikai diskurzus generálására. Arany e sajátos értelmezése, úgy gondolom, a *Szeptáni jegyzetek* egyik legeredetibb és legjelentősebb gondolata – ráadásul Dávidházi Péter körete⁵⁴ épp elég bizonyossággal szolgál arra, hogy Arany a saját kritikai gyakorlatával alá is támasztotta ezt a szemléletet.

Azokban Arany esztétikai olvasmányai nemcsak a kritikai gyakorlatára voltak hatással. Hogy mennyire nem, arra nézvést álljon itt három példa: a balladafordítások, a verstan iahlet és a *Nagyidai cigányok* példája.

1. Már Pap Károly is feljegyezt arra,⁵⁵ hogy a Mozart-szöveggyűjtemény balladapeldái között szerepel a skót *Sir Patrick Spence* és az *Edward*, mindkettő Herder fordításában, melyek közül az előzőt Arany a másikat valószínűleg az ő figyelmeztetésére Szász Károly fordította magyarra Herrig *Handbuch der Englischen Literatur* című, 1850-es antológiájából.⁵⁶ Ugyanakkor a ballada műfaja kapcsán már az 1830-es Ficker-kötet felhívta a figyelmet az ősi skót balladákra, cím szerint kiemelve az *Edwardot*,⁵⁷ Greguss Ágost 1849-es körete pedig nemcsak erről, hanem egy Bajza által készített *Edward*-fordításról is tud.⁵⁸ Aranyt tehát, ha úgy tesszük, egymással is kommunikáló forrásainak sora teregette a skót balladaköltészet, és ezzel együtt a ballada műfajának irányába.

2. Más irányú hagyománykapcsolás tanúi lehetünk a párhuzamosságokon alapuló, gondolatrítmus-jellegű lowthi verstan koncepció terjedése kapcsán. Horváth

⁵² AJÖM X., 533.

⁵³ Erről részletesen lásd Tomáš HROBIL, *Geschmacksbildung im Nationalinteresse. Die Anfänge der Prager Universitätsästhetik im mitteleuropäischen Kulturraum, 1763–1805*, Wehrhahn, Hannover, 2012, 20–69.

⁵⁴ DÁVIDHÁZI, I. m.

⁵⁵ PAP, Bevezetés, 19.

⁵⁶ Ludwig HERRIG, *Handbuch der Englischen National-Literatur von G. Chaucer bis auf die jetzige Zeit. Mit biographischen und kritischen Skizzen. Dichter und Prosaiker*, Westermann, Braunschweig, 1850, 32–33.

⁵⁷ FICKER, I. m., 411.

⁵⁸ GREGUSS, A *szépszézet alapvonalai*, 102.

Iván A *grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben. Földtől Aranyig* című tanulmányában⁵⁹ felvázol egy szép családfát a magyar lowthianusok vonatkozásában, melynek élén Földi János áll, innen nő ki (Kis János esetleges közvetítésével) Arany generatív verstana, akinek két követője-tanítványa Greguss Ágost és Négyesy László lenne. Horváth Iván is jelzi (bár nem adja meg pontosan), hogy már Szerdahely György Alajos említette Lowthot a poétikai kézikönyvében,⁶⁰ azóta pedig tudjuk, hallgatói előadásjegyzetek alapján, hogy Schedius is tanította Lowth nézeteit az egyetemen,⁶¹ illetve Budai Ézsaiás is emlegette őt a Debreceni Református Kollégiumban⁶² – az sem elképzelhetetlen, hogy Földi felé ő a közvetítő. Úgy tűnik tehát, hogy Lowth verstani nézetei részint a klasszika-filológiai, de még inkább esztétikai tananyagban mind a felsőoktatásban, mind a protestáns oktatásban jelen voltak, nyilván nem függetlenül a göttingeni egyetemen Lowthot propagáló Michaelis professzortól⁶³ – Kis János is itt találkozhattott Lowth munkásságával először. Ezek után nem meglepő, hogy az ebben a közegeben nevelkedő Greguss Ágost sem Aranytól hallott először Lowthról, hiszen már az 1847-ben befejezett kézikönyvében szerepel a 102–103. oldalon nem verselmélet ismertetése dióhéjban:⁶⁴ azaz könnyen lehet, hogy ebben a tekintetben nem Greguss volt Arany János tanítványa, hanem fordítva. Arany szempontjából vizsgálva e hatást, egyértelmű tehát, hogy nemcsak ráértett a parallelizmus-elmélet szemléletére, hanem Lowth jelentőségére esztétikaelméleti forrásainak sokasága hívta fel a figyelmét.

3. Arra már eddig is utalt az Arany-kritika, hogy Greguss Ágost általa birtokolt kötetébe több szélfegyvertet is beleírt Arany János. Az egyik legérdekesebb a humor definícióját tartalmazó, 44. oldal aljára írott megjegyzése. Greguss definíciója szerint:

A humor – ezen, a mai kor szelleméhez mért, *magáiban széthányottság* – mint magában végtelen, *Önmagán kívül semmi felsőséget el nem ismer*, a teremítő *egyediséget* győzelmesen s egyedüli érvényében tünteti fel, s így nem csak a nevelés, de általában a *tárgylagos szépség befejezőjévé s az önleges szépségének* – mely a művészeti képzetőben áll, – *benyitójává* válik. A humor, mely semmiben sem ismer el valami felsőséget, saját *egyediségünkbe* vezet minket vissza, honnan eredett.⁶⁵

Arany e meghatározáshoz a következő jegyzetet kapcsolta: „A humort ez anekdoton legtrókélyesebben kifejezi: Valakinek a szőlőjét jégeső verővén felkap egy dorongot,

⁵⁹ HORVÁTH Iván, *A grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben. Földtől Aranyig*, ITK 1972/3., 290–306.

⁶⁰ Uo., 291. SZERDAHELY György Alajos, *Arts poetica generalis ad aestheticam seu Doctrinam boni gustus conformata*, Typ. Universitatis, Buda, 1783, 3.

⁶¹ SCHEDIUS Lajos János, *Lincae primae litteraturae antiquiorum et recentiorum populorum*, kézirat, OSZK Kézirtár, Quart. Lat. 1477. Előadásjegyzetében szerepel Lowth neve.

⁶² Így ismerte meg Csokonai Vitéz Mihály is, vö. CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Tanulmányok*, szerk. DEBRECZENI Artlla, s. a. r. BORBÉLY Szilárd – DEBRECZENI Artlla – OROSZ Beáta, Akadémiai, Budapest, 2002, 267–268. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei)

⁶³ Michaelis kiadta Lowth kötetét kommentálva: Robert LOWTH, *De Sacra Poesi Hebraeorum pralectiones academicae Oxonii habitae*, kiad. Ioannes David MICHAELIS, Pockwitz, Göttingen, 1758.

⁶⁴ GREGUSS, A *szépszézet alapvonalai*, 102–103.

⁶⁵ Uo., 44.

s elkezd azzal leverni a fürtököt, mondván: Na csak Uram Isten! Amit eltehetünk, rajta ketten!”⁶⁶ Ezt az anekdotát Arany már 1847-ben is emlegette Petőfihez írt leveleiben,⁶⁷ ugyanakkor legteljesebb kifejtését a *Bolond Istók* ama ismeretes versszakában adta, melyet a *Nagyidai cigányok* 2. kiadásának előhangjaként is használt:

És engem akkor oly érzés fogott el...
A szőlős gazda is, az egyszeri,
Magánkívül s örjögve kacagott fel,
Látván, hogy szőlejét a jég veri,
Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
Paskolni kezdé, hullván könnyei:
„No hát, no!” így kiált; „én uram isten!
Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!”⁶⁸

Ha alaposabban megnézzük a Greguss-kötet Arany által imígy kommentált 44. oldalt, különösen az alját, akkor nemcsak a humor definícióját fedezhetjük ott fel, hanem az alábbi, Greguss által a humor definíciójához fűzött lábjegyzetet is: „Igen jeles humoros költemény – talán az egyetlen a magyar szépirodalomban – Garay Jánosul 'a nagyidai vajda.' Garay verse a nagyidai cigányok anekdotálancának egyik első irodalmi feldolgozása,⁶⁹ bár a toposz a *Helység kalapácsában* is megjelent említészerűen.⁷⁰ Ugy tűnik, erre a hagyományra Greguss körete ráerősít, lényegében Garay versét hozza egyetlen és kifejezetten pozitív példaként a humor jelenségére. Hogy Arany erre egészen biztosan felfigyelt, azt igazolja, hogy a *Széptani előismeretek* szövegében Arany saját humor-definíciója után megismétli ezt a példát: „Vörösmarty *Rossz bor* című költeményében [...] humor van; Garay *Nagy-Idai cigányja* szinte humoros egyéniség; maga sír, de úgy, hogy megnevetet.”⁷¹ Arany tehát készen kapta a humor – nagyidai cigányok toposz árukapcsolását, amelyhez hozzácsatolta a szőlős anekdotát, és ezek nyomán egy teljesen újszerű, minden ismert forrástól, sőt, imént idézett, korábbi meghatározásától is eltérő humor-definíciót adott a *Széptani jegyzetek*-ben:

A humor, (melyet némelyek nedélynek, mások szeszélynek neveznek, de nem elég helyesen), hasonlólépek csak álarcát viseli a neveltségnek. Alapjában véve

⁶⁶ Az Arany könyvtárból fennmaradt példány széljegyzetét idézi: PAP, *Bevezetés*, 10.

⁶⁷ „Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor [ti. Jókait szapulja, aki humorizált a sáskajárásról], mint azon szőlős gazdájába, ki látván hogy szőlejét a jég ugyancsak veri, felkapott egy dorongot s neki esett ünni vetni [sic!] a fűrőket; mondván, »No csak uram Isten! rajta! a mit elkövehetünk rajta, ketten! lám én is segítke!« Arany János – Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. szeptember 7.; ARANY János *Levelezése* (1828–1851), szerk. KERESZTURY Dezső, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi – BISZTRAY Gyula – SÁNDOR István, Akadémiai, Budapest, 1975, 141. (*Arany János Összes Művei*, 15.)

⁶⁸ ARANY, *Elbeszélő költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1952, 169. (*Arany János Összes Művei*, 3.)

⁶⁹ GREGUSS, *A széptudás alapvonalai*, 44.

⁷⁰ „Mind ivadéki / A hósi seregnek, / Melly hajdán Nagy-Idánál / A harci dicsőség / Vértfestette babériját / Oly nagy szerűen kanyarítá / Nem-szöke fejére / S nem-szöke fejének / Gondor-hajára.” Petőfi Sándor, *A helység kalapácsa*, Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1844, 22.

⁷¹ AJÖM X., 648.

főnséges. Neveltséges álarcában rejtezett sírás. Élesen különbözik mind a szatírától, mind a komikumtól. Mert a komikum tisztán csak nevettet, semmi keserű íz nem vegyülvén a nevetéshez. A szatíra javítani akar; a humor a fájdalomból ered. A komikus író nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velök. A szatirikus csúffá teszi azokat, hogy térjenek eszökre. A humoros író mély fájdalommal érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.⁷²

A fentiek alapján természetesen nem állítható, hogy Greguss lábjegyzete lett volna a *Nagyidai cigányok* egyik ihletforrása vagy ötletadója, bár ez sem lehetetlen. Ugyanakkor e három példa kitűnően mutatja, hogy Arany életművében a különböző, és igen széleskörű esztétikai diskurzusok nemcsak elméleti síkon hatottak, hanem valóban generatív módon működtek, mind az általa írt kritikák, mind szépirodalmi műveinek irányába. Az esztétikai érdeklődés nem foglalkozási körben rátört kényszerűség, nem is mellékes tevékenység volt Arany számára. Nem véletlen, hogy amikor Arisztophanész-fordításatba Kont Ignác mindenáron politikai intenciókat próbált belemagyarázni, felháborodott iróniával kérte ki magának: „Ergo: a ki Aristophanest fordítja: az a demotracia eskütt ellensége: sült pecsovics. ... A bíráló nem hiszi, hogy engem Aristophanes csak philologice érdekel; politice kellett érdekelnie. Hát még egy harmadik nincs: aesthetice?”⁷³

⁷² Szeszélynek Purgstaller nevezi a humort. Az idézet forrása: AJÖM X., 543.

⁷³ ARANY János *Hátrahagyott prózai dolgozatai*, kiad. ARANY László, Ráth Mór, Budapest, 1889, IX.